

શ્રીમદ્-રત્નાકરસૂરિ-વિરચિત-

શ્રી રત્નાકર પચ્ચીશી.

(પદ્યાત્મક રહસ્ય તથા ભાષાંતર સાથે.)

પ્રગટકર્તા,

શ્રી જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ.

મહેસાણા.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૪૨૩૯ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ રત્ન ૧૬૨ ૫૨૫૧૨૧

વિગય ૩૬૪:૪

પરોપકારાય સનાં વિભૂતયઃ

શ્રીમદ્-રત્નાકરસૂરિ-વિરચિત-

શ્રી-રત્નાકર-પચ્ચીશી.

(પદ્માત્મક રહસ્ય તથા ભાષાંતર સાથે.)

રહસ્યકર્તા.

માસ્તર શામળ હેમચંદ દેશાઈ, બોટાદ.

છપાવી પ્રગટકર્તા,

સદ્ગત શેઠ વેણીચંદ સુરચંદ સંસ્થાપિત-

શ્રી જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ, મહેસાણા.

આવૃત્તિ ૨ જી.

પ્રતિ ૩૦૦૦.

ધી સુર્યપ્રકાશ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં મૂળચંદભાઈ ત્રિકમલાલે
છાપ્યું, ડૉ. પાનકારનાકા — અમદાવાદ.

સંવત ૧૯૮૪. વીર સં. ૨૪૫૪. સને ૧૯૨૮.

મૂલ્ય. ૦-૦-૯.

શ્રીમદ્ રત્નાકરસૂરિ વિરચિત આ રત્નાકર પચ્ચિશી જ્ઞેન કા-
મમાં સારી રીતે પ્રચલિત છે. તેની અંદર જે ભાવો ઘટાડ્યા છે, જે
આત્મનિંદા કરી છે, જીંદગીમાં કરાતાં કાર્યોનું જે વિવેચન કર્યું છે,
તે બધું લગભગ દરેકને લાગુ પડે તેવું, લગભગ જીવનના અનેક
પ્રસંગોમાં દરેક મનુષ્યોથી કરાતાં કૃત્યોનું જ જાણે કે સવિસ્તર વર્ણ-
ન હોય તેવું જ વર્ણવ્યું છે. તે પચ્ચિશી ભાવપૂર્વક અર્થ-સમજણ
સહિત પ્રભુ પાસે શાંત ચિત્તે બોલતાં પ્રત્યેક મનુષ્યનું હૃદય દ્રવે છે,
નેત્ર સ્નિગ્ધ થાય છે, અને તે વખતે તો મનમાં એવો નિર્ણય પણ
થઈ જાય છે કે હવે પછીના જીવનપ્રવાહમાં એવાં અકાર્યો નહિ કરું,
તે સ્તુતિકર્તા શ્રીમદ્ રત્નાકરસૂરિના નીચે આપેલા અસરકારક
જીવનવૃત્તાન્તથી સમજાશે.

ગુર્જરદેશમાં રાયખંડવડલી નગરીમાં વૃદ્ધશાખામાં રત્નાકર-
સૂરિ થયા હતા. તેઓને મોતીનો પરિગ્રહ હતો. કોઈક વખત ધોલ-
કાનગરનો રહેવાસી પોરવાડ રૂ નામનો શ્રાવક વ્યવસાયને માટે તે
નગરીમાં આવ્યો. ત્યાં ચિંતામણી પાર્શ્વનાથને વંદન કરીને શાળામાં
જઈ રત્નાકરસૂરિને વાંઘા. પરિગ્રહી દીડા તોપણ સૂરિને ઉત્તમ જાણીને
તે શ્રાવક કહેવા લાગ્યો કે ‘સ્વામી મને છ મહિનાનો નિયમ આપો’
સૂરિએ કહ્યું ‘શેનો નિયમ?’ રૂ નામના શ્રાવકે કહ્યું કે ‘આપને વાંઘા
સિવાય ભોજન લેવું નહિ.’ ગુરૂએ એવો નિયમ આપ્યો એટલે તે
શ્રાવક છ મહિનાનો અભિગ્રહી થયો. નિરંતર સૂરોદયે ગુરૂપાસે
આવીને ત્રણ પ્રદક્ષિણા દર્શ, મુખના અગ્રભાગે ઉભો રહી, એ હાથ
જોડી ગૌતમસ્વામી વગેરે મહાપુરૂષોની ઉપમા આપી, પચિંદિઅસં-
વરણો, પંચમહાવ્યજ્ઞુતો, કહીને સૂરિને વાંદે છે અને એક પછી
મીઠાં વાક્યોએ કરીને એક ગાથાનો અર્થ પૂછે છે.

દોસસયમૂલજાલં, પૃથ્વરિસિવિવજ્ઞિયં જશ્વંતં;

અત્યં વહસિ અણત્યં, કીસ અણત્યં તવં ચરસિ ?

સૂરિ તેને આ ગાથાનો અર્થ સમજાવે છે.

અર્થ—સેંકડો દોષોનું મૂળ કારણ મત્સ્યને બંધનભૂત જાળની જેવું કર્મબંધનું હેતુભૂત હોવાથી જાળ, પૂર્વ મુનિઓએ વિશેષ પ્રકારે વર્જેલું, દીક્ષા ગ્રહણ કરતી વખતે વમેલું-તજેલું નરકપાતાદિ અનર્થનું કારણ હોવાથી અનર્થરૂપ એવું અર્થ જે દ્રવ્ય તેને વહન કરે છે, રાખે છે તોપછી શામાટે ફાગટ તપ વગેરે કષ્ટ કરે છે ? અર્થાત્ દ્રવ્ય પાસે રાખે છે તોપછી તપાનુષ્ઠાનાદિ નિષ્ફલ છે, માટે સાધુઓને તો પરિગ્રહનો સર્વથા ત્યાગ એજ શ્રેષ્ઠ છે. અહીં પૂર્વ મુનિરાજનઓએ-વજ્રસ્વામ્યાદિકે વર્જેલું-તજેલું કહ્યું એટલા ઉપરથી આધુનિક સમયના કાળાદિક દોષથી અર્થનું વહન કરવામાં તત્પર થયેલાઓનું વિવેકીઓએ આલંબન ન લેવું. આલંબન તો પૂર્વ પુરોહિતોનુંજ લેવું.

ગાથાનો અર્થ સ્ફુટ કહ્યા છતાં પણ અંતે તે ૩ નામનો શ્રાવક કહે છે કે ‘હું સમજ્યો નહીં’ તેથી સૂરિ બીજે દિવસે ગાથાનો નવો અર્થ કહી સમજાવે પરંતુ ૩ નામનો શ્રાવક કહે કે ‘હું સમજ્યો નહિ.’ આવા પ્રકારે છ માસ વ્યતીત થયા ત્યારે ૩ નામનો શ્રાવક કહેવા લાગ્યો કે ‘હે નિર્ગથ સ્વામી ! મને જેવો હોય તેવો અર્થ કહો’ તે વારે સૂરિએ મનમાં વિચાર્યું કે આ ગ્રહસ્થ ધણો ઉદ્ધમી મારા હિતને માટે તલસ્થા કરે છે. તેથી ગુરૂએ કહ્યું કે ‘હે ગૃહસ્થ ! તમે પ્રભાતે આવજો કેમકે હમણા સત્યાર્થ કહેવાનો સમય નથી.’ તેથી ૩ તો ત્યાંથી તે વખતે ગયો. હવે ગુરૂએ પરિગ્રહભૂત મોતીનો ચૂરો કરાવી નાંખી ફેંકી દીધો. તે વખતે પોતાના શિષ્ય રત્નપ્રભસૂરિ કહેવા લાગ્યા કે ‘ગુરૂ આ શું ?’ તે વખતે રત્નાકરસૂરિએ કહ્યું કે ‘મને પ્રતિજ્ઞાધનાર ૩ નામના શ્રાવકને ગાથાનો સત્યાર્થ કહેવો છે

તેથી કહેણી અને રહેણીમાં ફેરફાર રહેવો જોઈએ નહિ તેથી મો-
તિનો ચૂરો કરાવી ફેંકી દીધો. ' હવે પ્રભાતે રૂ નામનો શ્રાવક આવી
પહોંચ્યો. દર રોજ મુજબ ગુરૂમહારાજને વાંઘા અને ગાથાનો સત્યાર્થ
કહેવાની માગણી કરી. તે વખતે આચાર્ય ઓઘો મુદપત્તિ વગેરે
સાધુનાં ઉપકરણો સંભાળી ગાથાનો અર્થ કરવા લાગ્યા. તે સાંભળી
રૂ નામનો શ્રાવક કહેવા લાગ્યો કે ' આજ ઘણા દલાડે આપના મહેા-
ડાથકી સત્યાર્થ સાંભળી માફ દિલ 'બહુ રાજ થયું, અને હું મંસાર
નિસ્તર્યો. આજ તમારા દર્શનથકી મારો જન્મ કૃતાર્થ થયો. હવે
આપ શાસનને શોભાવો ' આવા પ્રકારે મરિની ઘણી સ્તુતિ કરી. પછી
રૂ નામનો શ્રાવક અનુક્રમે પોતાના ધોળકા નગરે ગયો. હવે રત્ના-
કરસૂરિ પોતાના શિષ્યને ગચ્છ ભળાવી મંઘની આજ્ઞા લઈ નિઃસ્પૃહ
થઈ વિદાર કરવા લાગ્યા. અનુક્રમે ચિતોડ આવ્યા. ત્યાં ઝોસવાળા
કુર્કુટ ચાપડા ગોત્રીય સમરાશાને તીર્થયાત્રાનો ઉપદેશ આપ્યો. તે
ધર્મોપદેશ પામી સમરાશાએ સં. ૧૩૭૧ માં સિદ્ધાચળનાં બે લાખ
મનુષ્યોનો મંઘ કલાડ્યો. તેમાં સામપ્રભસૂરિ તથા રત્નાકરમરિ વગેરે
સાધુઓ હતા. મંઘ શત્રુંજય પહોંચ્યો, પ્રભાવનાનાં અનેક કાર્યો કર્યા
અને સમરાશાએ પંદરમો ઉદ્ધાર કર્યો અને રૂપભગિનિને સ્થાપ્યાં. ત્યાં
મંઘસમક્ષ રૂપભદ્રવની પ્રતિમા પાસેજ રત્નાકરસૂરિએ પોતાના
ચારિત્રખંડનની આલોચણરૂપે આ રત્નાકર-પચ્ચિશી બનાવી. બાદ શુદ્ધ
ચારિત્ર પાળી, અનેક જીવોનો ઉપકાર કરી સં. ૧૩૮૪ માં રત્નાકર-
સૂરિ સ્વર્ગવાસ પામ્યા.

પ્રથમાવૃત્તિની બુદ્ધા બલાસ થવાથી અમે આં તેની બીજી
આવૃત્તિ છપાવી છે.

મહેસાણા, સં. ૧૯૮૪ }
ના વૈશાખ શુદ્ધ ૧૫ શુક્ર.

શ્રી જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ.

શ્રી રતનાકર પચ્ચીશી.

(રહસ્ય અને ભાષાંતર યુક્ત.)

(૧)

મંગળાચરણ. ઉપજાતિ.

શ્રેયઃ શ્રિયાં મંગલકેલિસદ્મ !

નરેન્દ્રદેવેન્દ્રનતાંઘ્રિપદ્મ !

સર્વજ્ઞ સર્વાતિશયપ્રધાન !

ચિરં જય જ્ઞાનકલાનિધાન ! ॥ ૧ ॥

હરિગીત.

મંદિર છે મુક્તિતાળી માંગલ્યકિરાના પ્રભુ,
ને ઇંદ્ર નર ને દેવના સેવા કરે તારી વિભુ;
સર્વજ્ઞ છે સ્વામી વળી શિરદાર અતિશય સર્વના.
ઘણું જીવ તું ઘણું જીવ તું ભંડાર જ્ઞાનકલાનણા.

અર્થ:—મોક્ષરૂપી લક્ષ્મીના મંગળમય આનં-
દના ગૃહ, નરના ઇંદ્ર-રાજાઓએ તથા દેવતાઓના
ઇંદ્રોએ નમન કર્યું છે જેમનાં ચરણકમળમાં એવા.
સર્વ અતિશયે કરીને મુખ્ય અને જ્ઞાનરૂપી કળાના
ભંડાર એવા હે સર્વજ્ઞ પ્રભુ ! આપ ચિરકાળ
જયવંતા વર્તો.

(૨)

અભિધેય સૂચન.

જગત્રયાધાર ! કૃપાવતાર !

દુર્વારસંસારવિકારવૈદ્ય !

શ્રીવીતરાગ ! સ્ત્વાય મુગ્ધભાવા-

દ્વિજ્ઞ ! પ્રભો ! વિજ્ઞપ્યામિ કિંચિત્ ॥૨॥

ત્રણ જગતના આધાર ને અવતાર હે કરુણાતણા,
વળી વૈદ્ય હે દુર્વાર આ સંસારનાં દુઃખોતણા;
વીતરાગ વદ્ધેલ વિશ્વના તુજ પાસ અરણ્ય ઉચ્ચરું,
જાણો છતાં પણ કહી અને આ હૃદય હું ખાલી કરું.

અર્થ:—ત્રણ જગતના આધાર, કૃપાના અવ-
તાર, અત્યંત દુઃખથી છુટે તેવા સંસારના વિકા-
રોને મટાડવામાં વૈદ્ય સમાન, વીતરાગ, બધું
જાણવાવાળા એવા હે પ્રભુ ! હું તમારી પાસે બહુજ
મુગ્ધ ભાવથી—ભોળાપણથી કાંઈક વિનંતિ કરું છું.

(૩)

બાળક જેવા નિખાલસપણાથી વિનંતિ
કરવાનો નિર્ણય.

किं बाललीलाकलितो न बालः,
पित्रोः पुरो जल्पति निर्विकल्पः ?
तथा यथार्थं कथयामि नाथ !
निजाशयं सानुशयस्तवाग्रे ॥ ३ ॥

શું બાળકો માબાપ પાસે બાળકીડા નવ કરે ?
ને મુખમાંથી જેમ આવે તેમ શું નવ ઉચ્ચરે ?
તેમજ તમારી પાસ તારક આજ લોળા ભાવથી,
જેવું બન્યું તેવું કહું તેમાં કશું ખોટું નથી.

અર્થ:—બાળકીડામાં આનંદ પામનાર બાળક
પોતાનાં માબાપ પાસે કોઈ પણ જાતની શંકા
રાખ્યા સિવાય (જે મનમાં આવે તે) શું નથી
બોલતો ? તેવીજ રીતે હે નાથ ! મારો આશય—
મારું નિવેદન પશ્ચાત્તાપપૂર્વક હું આપની પાસે
યથાર્થ રીતે કહું છું.

(૪)

દાન, શિયળ, તપ અને ભાવના વિનાનું
વ્યર્થ ભવબ્રમણ.

દત્તં ન દાનં પરિશીલિતં ચ,
ન શાલિ શીલં ન તપોઽભિતપ્તં;
શુભો ન ભાવોઽપ્યભવદ્ભવેઽસ્મિન્,
વિમ્બો ! મયા ભ્રાંતમહો મુષૈવ ॥ ૪ ॥

મેં દાન તો દીધું નહિ ને શિયળ પણ પાળ્યું નહી,
તપથી દમી કાયા નહિ શુભ ભાવ પણ ભાળ્યો નહિ;
એ ચાર ભેદે ધર્મમાંથી કાંઈ પણ પ્રભુ નવ કર્યું,
મારું બ્રમણ ભવસાગરે નિષ્ક્રમ ગયું ! નિષ્ક્રમ ગયું ! !

અર્થ:—હા પ્રભુ ! નથી મેં આ ભવમાં
દાન દીધું કે નથી મેં શુદ્ધ પ્રહ્લયર્થ પાળ્યું, નથી
કર્યો મેં તપ, તેમ નથી અંતરમાં ભાળ્યો
સારો ભાવ, અરેરે ! મારો આ ભવનો ફેરો
નકામોજ થયો.

(૫)

કપાયના બંધનથી પ્રભુ ભજ-
વાની અશક્તિ.

દગ્ધોઽગ્નિના ક્રોધમયેન દષ્ટો,
દુષ્ટેન લોભાલ્પમહોરગેણ;
ગ્રસ્તોઽભિમાનાજગરેણ માયા-
જાલેન વદ્ધોઽસ્મિ કથં ભજે ત્વામ્ ? ॥૫॥

હું ક્રોધ અગ્નિથી બળ્યો વળી લોભ સર્પે ડશ્યો મને,
ગળ્યો માનરૂપી અજગરે હું કેમ કરી વ્યાવું તને ?
મન માઈ માયાજાળમાં મોહન ! મહા મુંઝાય છે.
ચડી ચાર ચારે હાથમાં ચેતન ઘણો ચગદાય છે.

અર્થ:—ક્રોધરૂપી અગ્નિએ મને ગાળ્યો, દુષ્ટ
લોભરૂપી મોટા સર્પે મને દંશ દીધો, અભિમાન-
રૂપી અજગર મને ગળી ગયો, અને માયારૂપી
જાળમાં હું બંધાયો, હે પ્રભુ ! હું તમને શી
રીતે ભજું ?

(૬)

સત્કર્મને અભાવે ભવોની નિષ્કળતા.

કૃતં મયાઽમૂઞ્ન હિતં ન ચેહ-

લોકેઽપિ લોકેશ ! સુખં ન મેઽભૂત્ ;

અસ્માદૃશાં કેવલમેવ જન્મ,

જિનેશ ! જજ્ઞે ભવપૂરણાય ॥ ૬ ॥

મેં પરભવે કે આ ભવે પણ હિત કાંઈ કર્યું નહિ;
તેથી કરી સંસારમાં સુખ અદ્ય પણ પામ્યો નહિ;
જન્મો અમારા જિનજી ! ભવ પૂર્ણ કરવાને થયા,
આવેલ જાજી હાથમાં અજ્ઞાનથી હારી ગયા.

અર્થ:—હે ત્રણ લોકના નાથ ! આ ભવમાં
અથવા પરભવમાં મેં કોઈનું પણ હિત કરેલ ન
હોવાથી લેશમાત્ર પણ સુખ મને મળ્યું નહિ;
હે પ્રભુ ! અમારા જેવાનો અવતાર તો જાણે ભવ
પૂરે કરવા માટેજ થયો હોય એમ લાગે છે.

(૭)

મનની પાપાણથી પણ વિશેષ કઠોરતા.

મન્યે મનો યન્ન મનોજ્ઞવૃત્ત !

ત્વદાસ્યપીયૂષમયૂતલાભાત્ ;

દ્રુતં મહાનંદરસં કઠોર-

મસ્માદૃશાં દેવ ! તદશ્મતોઽપિ ॥૭॥

અમૃત ઝરે તુજ મુખરૂપી ચંદ્રથી તોપણ પ્રભુ !
ભીંજાય નહિ મુજ મન અરેરે ! શું કરું ? હું તો વિભુ !
પત્યરથકી પણ કઠણ માંડું મન ખરે ? ક્યાંથી દ્રવે !
મરકટસમા આ મનથકી હું તો પ્રભુ ! હાર્યો હવે.

અર્થ:—આનંદદાયક વર્તનવાળા હે પ્રભુ !
તમારા મુખરૂપી ચંદ્રના દર્શનનો લાભ થવા
છતાં પણ આનંદરૂપી રસ મારા મનમાંથી ઝર્યો
નહિ; તેથી હું ધારું છું કે માંડું મન પાપાણથી
પણ વધારે કઠોર છે.

(૮)

દુઃપ્રાપ્ય રત્નત્રયીનું પ્રમાદવડે ગુમાવવું.

ત્વત્તઃ સુદુષ્પ્રાપ્યમિદં મયાપ્તં,
રત્નત્રયં ભૂરિભવભ્રમેણ;
પ્રમાદનિદ્રાવશતો ગતં તત્,
કસ્યાગ્રતો નાયક ! પૂત્કરોમિ ? ॥૮॥

હાનતા મહા લવણાગરે પામ્યો પસાયે આપના,
જે જ્ઞાન દર્શન ચરણરૂપી રત્નત્રય દુષ્કર ઘણા;
તે પણ ગયા પરમાદના વશથી પ્રભુ ! કહું છું ખરું,
કોની કને કિરતાર ! આ પોકાર હું જઈને કરું ?

અર્થ:—હે પ્રભુ ! દુઃખથી પ્રાપ્ત કરી શકાય
તેવાં (જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રરૂપી) ત્રણ રત્નો બહુ
લવોમાં બ્રમણ ક્યા પછી આપની પાસેથી મેળવ્યાં,
પરંતુ તે પણ પ્રમાદ અને નિદ્રાના વશવર્તી-
પણામાં હું ગુમાવી બેઠો. હવે હું કોની પાસે
જઈને પોકાર કરું ?

(૯)

વૈરાગ્ય, ધર્મ, વિદ્યાદિનો દુરૂપયોગ.

વૈરાગ્યરંગઃ પરવંચનાય,

ધર્મોપદેશો જનરંજનાય;

વાદાય વિદ્યાઽધ્યયનં ચ મેઽભૂત્,

કિયદ્ ! વ્રુવે હાસ્યકરં સ્વમીશ ! ॥૧॥

ઠગવા વિષુ આ વિવેને વૈરાગ્યના રંગો ધર્યા,
ને ધર્મના ઉપદેશ રંજન લોકને કરવા કર્યા;
વિદ્યા ભણ્યો હું વાદ માટે કેટલી કથની કહું ?
સાધુ થઈને જહારથી દાંભિક અંદરથી રહું.

અર્થ:—હે પ્રભુ ! મેં વૈરાગ્યનો દેખાવ કર્યો
તે પણ ખીજાને ઠગવા માટે, ધર્મનો ઉપદેશ
દીધો તે માત્ર લોકોને ખુશી કરવા માટે, વિદ્યા
ભણ્યો તે પણ માત્ર વાદ કરવા માટે, આપને
મારી હસવા જેવી કેટલીક વાતો કહું ?

મુખ, ચક્ષુ તથા મનનો દુરૂપયોગ.

પરાપવાદેન મુખં સદોષં,

નેત્રં પરસ્ત્રીજનવીક્ષણેન;

ચેતઃ પરાપાયવિચિંતનેન,

કૃતં ભવિષ્યામિ કથં ? વિમોઽહં ॥૧૦॥

મેં મુખને મેલું કર્યું દોષો પરાયા ગાઇને,
ને નેત્રને નિહિત કર્યા પરનારીમાં લપટાઇને;
વળી ચિત્તને દોષિત કર્યું ચિંતી નહાઇ પરતાણું,
હે નાથ ! માફ શું થશે ? આલાક થઈ ચૂક્યો ઘણું.

અર્થ:—અન્યનું વાંકું બોલી મેં મારા મુખને,
પારકી સ્ત્રીઓને જોઇને મારી આંખોને, પારકાનું
અશુભ ચિંતવીને મારા ચિત્તને મેં દોષિત કર્યું
છે. હે પ્રભુ ! હવે માફ શું થશે ?

(૧૧)

કામાંધ થઈ આત્માને ઉપજાવેલી પીડા.

વિહંબિતં યત્સ્મરઘસ્મરાર્તિ-
દશાવશાત્સ્વં વિષયાંધલેન;
પ્રકાશિતં તદ્ભવતો હિયૈવ,
સર્વજ્ઞ ! સર્વ સ્વયમેવ વેત્સિ ॥ ૧૧ ॥

કરે કાગળને કતલ પીડા કામની બીહામણી,
એ વિષયમાં બની આંધ હું વિહંબના પામ્યો ઘણી;
તે પણ પ્રકાશ્યું આજ લાવી લાજ આપતણી કને,
જાણો સહુ તેથી કહું કર માફ મારા વાંકને.

અર્થ:—કામથી આંધળા બનેલા મેં કામ-
દેવરૂપી રાક્ષસથી મારી જાતને બહુ કદર્થના
ઉપજાવી; હે સર્વજ્ઞ ! શરમ આવે છે તોપણ તે
બધું હું આપની સન્મુખ પ્રગટ કરું છું, જો કે
આપ તો તે સર્વ હકીકત જાણો છો.

(૧૨)

મતિભ્રમથી કરેલાં અકાર્યો.

ધ્વસ્તોઽન્યમંત્રૈઃ પરમેષ્ઠિમંત્રઃ,

કુશાસ્ત્રવાક્યૈર્નિહતાગમોક્તિઃ;

કર્તુઃ વૃથા કર્મ કુદેવસંગા-

દવાંછિ હિ નાથ ! મતિભ્રમો મે ॥૧૨॥

નવકારમંત્ર વિનાશ કીધો અન્ય મંત્રો બાણીને,
કુશાસ્ત્રનાં વાક્યોવડે હુણી આગમોની વાણીને;
કુદેવની સંગતથી કર્મો નકામાં આચર્યા,
મતિભ્રમથી રત્નો ગુમાવી કાચકટકા મેં ગ્રહ્યા.

અર્થ:—(ઐહિક સુખ દેનાર) અન્ય મંત્રોવડે
પરમેષ્ઠિમંત્ર (નવકારમંત્ર) નો મેં નાશ કર્યો
(તથા કીધો); ખોટાં શાસ્ત્રોનાં પ્રમાણથી જોઈને
આગમના વાક્યો ઉપર પ્રહાર કર્યા; ખોટા દેવના
સમાગમથી નકામાં (આત્માને હાનિકારક) કર્મો
કરવાની મને ઇચ્છા થઈ; હે નાથ ! આ તે મારી
કઈ બીજી માનસિક ભ્રમણા !

(૧૩)

આપને મૂકી મેં કરેલી સ્ત્રીઓના
વિલાસની ભજના.

વિમુચ્ય દગ્લક્ષ્યગતં ભવંત,
ધ્યાતા મયા મૂઢધિયા હૃદંતઃ;
કટાક્ષવક્ષોજગમીરનાભિ--
કટીતટીયાઃ સુદૃશાં વિલાસાઃ ॥૧૩॥

આવેલ દષ્ટિમાર્ગમાં મૂકી મહાવીર આપને,
મેં મૂઢધિએ હૃદયમાં ધ્યાયા મદનના આપને;
નેત્રબાણે ને પયોધર નાભિ ને સુંદર કટી,
શણગાર સુંદરીઓતણા છટકેલ થઈ જોયા અતિ.

અર્થ:—દષ્ટિગોચર થયેલા આપને છોડીને
મૂઢ બુદ્ધિવાળા મેં અંતરમાં સુંદર આંખોવાળી
સ્ત્રીઓનાં કટાક્ષ, સ્તન, નાભિ તથા કટીતટનું
ધ્યાન ધર્યું.

(૧૪)

સ્ત્રીમુખ-દર્શનથી ઉત્પન્ન થયેલ
રાગની તીવ્રતા.

લોલેક્ષણાવક્ત્રનિરીક્ષણેન,
યો માનસે રાગલવો વિલગ્નઃ;
ન શુદ્ધસિદ્ધાંતપયોધિમધ્યે,
ધૌતોઽપ્યગાત્તારક ! કારણં કિમ્ ? ॥૧૪॥

મૃગનયણીસમ નારીતણા મુખચંદ્ર નીરખવાવતી,
મુજ મન વિષે જે રંગ લાગ્યો અદ્વય પણ ગૂઢો અતિ;
તે શ્રુતરૂપ સમુદ્રમાં ધોયા છતાં જતો નથી,
તેનું કહો કારણ તમે બચું કેમ હું આ પાપથી ?

અર્થ:—(સ્ત્રીઓના) ચપળ ચક્ષુયુક્ત અહો-
રાને જોવાથી મનની અંદર જે રાગનો અંશ જરા
જરા લાગ્યો છે તે પવિત્ર શાસ્ત્રરૂપી સમુદ્રમાં
ધોયા છતાં પણ જતો નથી. હે તારક ! તેનું
શું કારણ ?

(૧૫)

દારિદ્ર્ય છતાં મારું અભિમાન.

અંગં ન ચંગં ન ગણો ગુણાનાં,
ન નિર્મલઃ કોઽપિ કલાવિલાસઃ;

સ્ફુરત્પ્રભા ન પ્રભુતા ચ કાઽપિ,

તથાઽપ્યહંકારકદર્થિતોઽહમ્ ॥૧૫॥

સુંદર નથી આ શરીર કે સમુદાય ગુણતણો નથી,
ઉત્તમ વિલાસ કળાતણો દેદિપ્યમાન પ્રભા નથી;
પ્રભુતા નથી તોપણ પ્રભુ અભિમાનથી અક્કડ કરે,
ચોપાટ ચાર ગતિતણી સંસારમાં ખેડ્યા કરે.

અર્થ:—નથી મારું શરીર સુંદર કે નથી
હું ગુણોનો ભંડાર; નથી વકાસ પામેલી મારામાં
કોઈ કળા, તેમ નથી ઝળકતું જરા પણ તેજ;
વળી માણમાં એવી કાંઈ નથી પ્રભુતા; છતાં
અહંકાર મને છોડતો નથી. (એ દરેકનો હું
અહંકાર કર્યા કરે છું.)

(૧૬)

મહામોહથી ગ્રસ્ત થયેલ મારી અપદશા.

આયુર્ગલત્યાગુ ન પાપબુદ્ધિ-
ર્ગતં વયો નો વિષયામિલાષઃ;
યત્નશ્ચ ભૈષજ્યવિધૌ ન ધર્મે,
સ્વામિન્મહામોહવિહંબના મે ॥ ૧૬ ॥

આયુષ્ય ઘટતું જાય તોપણ પાપબુદ્ધિ નવ ઘટે,
આશા જીવનની જાય પણ વિષયામિલાષા નવ મટે;
ઔષધ વિષે કરે યત્ન પણ હું ધર્મને તો નવ ગણું,
જની મોહમાં મસ્તાન હું પાયા વિનાનાં ઘર ચાલું.

અર્થ:—મારું આયુષ્ય ઘટતું જાય છે, પરંતુ
પાપવૃત્તિ ઘટતી નથી; વય (જીવની) ચાલી
જાય છે, પરંતુ વિષયતૃષ્ણા ઘટતી નથી; ઔષધ
માટે યત્ન કરું છું, પણ ધર્મ માટે કંઈ
યત્ન કરતો નથી; હે સ્વામિન્! મહા મોહથી
ઘેરાયેલી એવી મારી સ્થિતિ તો જુઓ!

(૧૭)

આપની વાણીની હાજરી છતાં અન્યની
વાણીનો કરેલ સ્વીકાર.

નાસ્તમા ન પુણ્યં ન ભવો ન પાપં,
મયા વિયાનાં કદુગીરપીયમ્:
અઘારિ કર્ણે ત્વયિ કેવલાર્કે,
પરિસ્ફુટે સત્યપિ દેવ ! ધિહ્ મામ્॥૧૬॥

આત્મા નથી પરભવ નથી વળી પુણ્ય પાપ કશું નથી,
મિથ્યાત્વીની કદુ વાણી મેં ધરી કાન પીધી સ્વાદથી:
રવિસમ હતા જ્ઞાને કરી પ્રભુ આપશ્રી તોપણ અરે !
દીવો લઈ કૂવે પડ્યો ધિક્કાર છે મુજને ખરે.

અર્થ—કેવળજ્ઞાનવટે સૂર્ય સમાન તમે
પ્રગટ હોવા છતાં મારા કાનમાં આવેલ મિથ્યા-
ત્વીની જોટી વાણી જેવી કે ‘આત્મા નથી,
પુણ્ય નથી, પરભવ નથી, પાપ નથી’ વગેરે મેં
પ્રેમથી પીધી, તેથી હે દેવ ! મને ધિક્કાર છે.

(૧૮)

મારાથી હારી જવાયેલ મનુષ્ય-જન્મ.

ન દેવપૂજા ન ચ પાત્રપૂજા,
ન શ્રાદ્ધધર્મશ્ચ ન સાધુધર્મઃ;
લઘ્વાપિ માનુષ્યમિદં સમસ્તં,
કૃતં મયાઽરણ્યવિલાપતુલ્યમ્ ॥ ૧૮ ॥

મેં ચિત્તથી નહિ દેવની કે પાત્રની પૂજા ચહી,
ને શ્રાવકો કે સાધુઓનો ધર્મ પણ પાળ્યો નહિ;
પામ્યો પ્રભુ નરભવ છતાં રણમાં રડ્યા જેવું થયું,
ધોખીતણા કુત્તાસમું મમ જીવન સહુ એળે ગયું.

અર્થ:—મેં ન કરી દેવની પૂજા, તેમ મેં ન
કરી પાત્રની પૂજા (સુપાત્રે દાન દેવું તે); ન કરી
મેં શ્રાવકધર્મની ઉપાસના, તેમ ન કરી મેં
સાધુધર્મની પ્રતિપાદના; મનુષ્યજન્મ પામીને
તેને જંગલમાં કરાતા રૂઢનની માફક મેં નિષ્ફળ
ગુમાવ્યો.

(૧૬)

જૈન ધર્મ પામ્યા છતાં કલ્પવૃક્ષાદિકની
કરેલી સ્પૃહા.

ચક્રે મયાઽસત્સ્વપિ કામધેનુ-
કલ્પદ્રુચિંતામણિષુ સ્પૃહાન્તિ ;
ન જૈનધર્મે સ્ફુટશર્મદેઽપિ,
જિનેશ ! મે પશ્ય વિમૂઢભાવમ્ ॥ ૧૯ ॥

હું કામધેનુ કલ્પતરુ ચિંતામણીના ખ્યારમાં,
ખોટાં છતાં જાળ્યો ઘણું જની લુબ્ધ આ સંસારમાં;
જે પ્રગટ સુખ દેનાર તારો ધર્મ તે સેવ્યો નહિ,
મુજ મૂર્ખા ભાવોને નિહાળી નાથ ! કર કરુણા કંઈ.

અર્થ—કામધેનુ, કલ્પવૃક્ષ અને ચિંતામણિ
જેવી ચીજો અછતી હોવા છતાં મેં તેના ઉપર
આસક્તિ કરી—તે મેળવવા પ્રયાસ કર્યો, પરંતુ
પ્રત્યક્ષ સુખ આપી શકનાર જૈનધર્મને વિષે
મેં આર ન કરી. પ્રભુ ! મારી મૂર્ખાઈ
તો જુઓ !

(૨૦)

વિપર્યાસ-બુદ્ધિ.

સદ્ગોગલીલા ન ચ રોગકીલા,
ધનાગમો નો નિધનાગમશ્ચ;
દારા ન કારા નરકસ્ય ચિત્તે,
વ્યચિંતિ નિત્યં મયકાઽધમેન ॥ ૨૦ ॥

મેં ભોગં સારા ચિંતવ્યા તે રોગ સમ ચિંત્યા નહિ,
આગમન ઇચ્છ્યુ ધનતાણું પણ મૃત્યુને પ્રીછ્યું નહિ;
નહિ ચિંતવ્યું મેં નર્ક કારાગ્રહ સમી છે નારીઓ,
મધુબિંદુની આશામહીં લય માત્ર હું બૂલી ગયો.

અર્થ:—મારા અંતરમાં સુંદર ભોગને
મેં અધમે ચિંતવ્યા, પરંતુ રોગની ખાણ તરિકે
તેની મેં ચિંતવના ન કરી; ધનપ્રાપ્તિનો મેં
વિચાર કર્યો, પરંતુ તે મૃત્યુને ખાલાવવા જેવું
છે તે હું બૂલી ગયો; સ્ત્રીઓનો ઊહાપોહ કર્યો,
પરંતુ તે નરકનું બંદીખાનું છે તેનું ભાન મને
અધમને કદી પણ ન થયું.

(૨૧)

મારા જન્મની નિષ્ફળતા.

સ્થિતં ન સાધોર્હદિ સાધુવૃત્તાત્ ,
પરોપકારાન્ન યશોઽર્જિતં ચ;
કૃતં ન તીર્થોદ્ધરણાદિકૃત્યં,
મયા મુધા હારિતમેવ જન્મ ॥ ૨૧ ॥

હું શુદ્ધ આચારોવટે સાધુ-હૃદયમાં નવ રહ્યો,
કરી કામ પર ઉપકારનાં યશ પણુ ઉપાર્જન નવ કર્યો;
વળી તીર્થના ઉદ્ધારઆદિ કોઈ કાર્યો નવ કર્યા,
ફેગટ અરે ! આ લક્ષ ચોરાશીતણા ફેરા કર્યા.

અર્થ:—સારા વર્તનથી ઉત્તમ પુરુષના
હૃદયમાં મેં સ્થાન ન મેળવ્યું, બીજાનું ભલું
કરી મેં કીર્તિ પણુ પ્રાપ્ત ન કરી, તીર્થોદ્ધારાદિક
કાર્યો પણુ મેં ન કર્યા, મેં તો મારો જન્મ
વ્યર્થ ગુમાવ્યો !

(૨૨)

સંસારસમુદ્રનો પાર ઉતરવા માટે
સાધનનો અભાવ.

વૈરાગ્યરંગો ન ગુરુદિતેષુ,
ન દુર્જનાનાં વચનેષુ શાંતિઃ;
નાઽધ્યાત્મલેશો મમ કોઽપિ દેવ !,
તાર્યઃ કથંકાર મયં ભવાન્ધિઃ ॥ ૨૨ ॥

ગુરુવાણીમાં વૈરાગ્યકેરો રંગ લાગ્યો નહિ અને,
દુર્જનતણાં વાક્યોમહીં શાંતિ મળે ક્યાંથી મને ?
તરું કેમ હું સંસાર આ અધ્યાત્મ તો છે નહિ જરી,
તૂટેલ તળિયાનો ઘડો જળથી ભરાયે કેમ કરી ?

અર્થઃ—ગુરુમહારાજનાં વચનથી મારા
મનમાં વૈરાગ્યનો રંગ જામ્યો નહિ, તેમજ દુર્જ-
નનાં વાક્યો સાંભળી હું શાંતિ રાખી શક્યો
નહિ, હે દેવ ! અધ્યાત્મજ્ઞાન જેવું તો મારામાં
જરા પણ છેજ નહિ, ત્યારે આ સંસારસમુદ્ર
મારાથી કેવી રીતે તરી શકાશે ?

(૨૩)

ભૂત, વર્ત્તમાન તથા ભવિષ્ય ત્રણે જન્મ
હું તો હાર્યો.

પૂર્વે ભવેઝ્કારિ મયા ન પુણ્ય-
માગામિ-જન્મન્યપિ નો કરિષ્યે;
યદીદૃશોઽહં મમ તેન નષ્ટા,
મુતોદ્ભવદ્ભાવીભવત્રયીશ ! ॥ ૨૩ ॥

મેં પર ભવે નથી પુણ્ય કીધું ને નથી કરતો હજી,
તો આવતા ભવમાં કહો ક્યાંથી થશે ? હે નાથજી !
ભૂત ભાવી ને સાંપ્રત ત્રણે ભવ નાથ ! હું હારી ગયો,
સ્વામી ત્રિશંકુ જેમ હું આકાશમાં લટકી રહ્યો.

અર્થ :—આગલા ભવમાં મેં કાંઈ પુણ્ય કર્યું
નહિ તેમ હવે ભવિષ્યમાં પણ કરી શકીશ
નહિ. હે નાથ ! હું તો આવો હોઈને
મારા ભૂત, વર્ત્તમાન તથા હવે પછીના બધા
જન્મો વ્યર્થ ગયા—નાશ પામ્યા. (પૂર્વ ભવે પુણ્ય
કર્યું હોત તો અહીં ધર્મ કરી શકત, અહીં ધર્મ
કરત તો આગળના ભવમાં સારી સામગ્રી મળત,
તેથી ત્યાં પણ ધર્મ કરી શકત. આમ ન થવાથી
મારા તો ત્રણે ભવ બગડ્યા.)

(૨૪)

પ્રભુના સર્વજ્ઞત્વનું સૂચન.

કિં વા મુધાઝં બહુધા મુધામૂક-

પૂજ્ય ! ત્વદગ્રે ચરિતં સ્વકીયં;

જલ્પામિ યસ્માત્ ત્રિજગત્સ્વરૂપ-

નિરૂપકસ્ત્વં કિયદેતદત્ર ? ॥ ૨૪ ॥

અથવા નકામું આપ પાસે નાથ શું બકવું થાયું ?
હે દેવતાના પૂજ્ય ! આ ચરિત્ર મુજ પોતાતાણું;
જાણો સ્વરૂપ ત્રણ લોકનું તો માહરું શું માત્ર આ ?
જ્યાં કોડનો હિસાબ નહિ ત્યાં પાછની તો વાત ક્યાં ?

અર્થ:—દેવોને પૂજવા યોગ્ય હે પ્રભુ ! મારું
ચરિત્ર આપની સન્મુખ હું આથી વધારે નકામું
કેટલુંક કહું ? કારણ કે આપ તો ત્રણ જગ-
તનાં સર્વ સ્વરૂપને પ્રત્યક્ષ દેખી શકો છો,
તોપછી મારું ચરિત્ર આપ જાણો તેમાં તો
શી નવાઈ ?

(૨૫)

છેલ્લી આંતરિક વિજ્ઞાપિ.

દીનોદ્ધારધુરંધરસ્ત્વદપરો નાસ્તે મદન્યઃ કૃપા-
પાત્રં નાત્ર જને જિનેશ્વર! તથાપ્યેતાં ન યાત્રે શ્રિયમ્:
કિંત્વર્હન્નિદમેવ કેવલમહો સદ્બોધિરત્નં શિવં,
શ્રીરત્નાકર! મંગલૈકનિલય! શ્રેયસ્કરં પ્રાર્થયે ॥૨૫॥

તારાથી ન સમર્થ અન્ય દીનનો ઉદ્ધારનારો પ્રભુ,
મારાથી નહિ અન્ય પાત્ર જગમાં જોતાં જડે હે વિભુ !
મુક્તિમંગળસ્થાન ! તોય મુજને ઇચ્છા ન લક્ષ્મીતણી,
આપો સમ્યગરત્ન શ્યામ જીવને તો તૃપ્તિ થાયે ઘણી.

અર્થ:—હે જિનેશ્વર ! આપના જેવો રંકને
ઉદ્ધારનાર કોઈ પ્રભુ નથી, તેમ મારા જેવું કૃપાનું
પાત્ર પણ કોઈ નથી; તોપણ હું કાંઈ આપની
પાસેથી ધન માગતો નથી, પરંતુ મોક્ષરૂપ
લક્ષ્મીના સમુદ્ર સમાન તથા મંગળના એક સ્થાન
એવા હે જિનેશ્વર પ્રભુ ! હું તો ફક્ત સર્વ
શ્રેયઃસાધક સમ્યક્ત્વરત્નની જ પ્રાર્થના કરું છું.

સમાપ્ત.

શ્રી જિનેશ્વર સ્તુતિ.

દુહા.

- પ્રભુ-દરિશન સુખ સંપદા, પ્રભુ-દરિશન નવનિધ;
 પ્રભુ-દરિશનથી પામીએ, સકળ પદારથ સિદ્ધ. ૧
 ભાવે ભાવના ભાવીએ, ભાવે દીજે દાન;
 ભાવે જિનવર પૂજીએ, ભાવે કેવળ જ્ઞાન. ૨
 જીવડા ! જિનવર પૂજીએ, પૂજનાં કળ હોય;
 રાજા નમે પ્રજા નમે, આણુ ન લોપે કોય. ૩
 પંચ કોડીને કુલદે, જેનાં સિદ્ધયાં કાજ;
 રાજા કુમારપાળને, આપ્યા દેશ અઢાર. ૪
 કુલડાંકેરા બાગમાં, બેઠા શ્રી-જિનરાજ;
 જેમ તારામાં ચંદ્રમા, તેમ શોભે મહારાજ. ૫
 પ્રભુ નામની ઔષધિ, ખરા ભાવથી ખાય;
 રોગપીડા વ્યાપે નહિ, મહા દોષ મિટ જાય. ૬
 વાડી ચંપા મોરીઓ, સુવર્ણ કુંપલીઓણ;
 પાસ-જિનેશ્વર પૂજીએ, પાંચ અંગુલીઓણ. ૭
 પંચમ કાળે પામવો, દુલહો પ્રભુ-દેદાર;
 તો પણ તેહના નામનો, છે મોટો આધાર. ૮

શ્રી જિનેશ્વર નવ અંગે પૂજા કરતાં બોલવાના

ક્રુહા.

જળ ભરી સંપુટ પત્રમાં,	યુગલિક નર પૂજંત;	
ઋષભ ચરણ અંગુઠડો,	દાયક ભવજલ-અંત.	૧
જનુ બળે કાઉસગ્ગ રહ્યા,	વિચર્યા દેશ વિદેશ;	
ખડાં ખડાં કેવળ લહ્યું,	પૂજે જનુ નરેશ.	૨
લોકાંતિક-વચને કરી,	વરસ્યાં વરસીદાન;	
કર કાંડે પ્રભુ પૂજના,	પૂજે ભવી બહુ માન.	૩
માન ગયું દોય અંશથી,	દેખી વીર્ય અનંત;	
ભુજા-બળે ભવજળ તર્યા,	પૂજે ખંધ મહંત.	૪
સિદ્ધશિલા ગુણ-ઊજળી,	લોકાંતે ભગવંત;	
વસીઆ તેણે કારણ ભવી,	શિર શિખા પૂજંત.	૫
તીર્થકર પદ પુણ્યથી,	ત્રિભુવન જન સેવંત;	
ત્રિભુવન તિલક સમા પ્રભુ,	ભાલ તિલક જ્યવંત.	૬
સોળ પહોર પ્રભુ દેશના,	કંઠ વિવર વર્તુલ;	
મધુર ધ્વનિ સુરનર સુણે,	તેણે ગળે તિલક અમૂલ.	૭
હૃદય કમળ ઉપશમ બળે,	ખાખ્યા રાગ ને રોષ;	
હીમ દહે વનખાંડને,	હૃદય તિલક સંતોષ.	૮
રત્નત્રયી ગુણ-ઊજળી,	સકળ સગુણ વિશ્રામ;	
નાભી-કમળની પૂજના,	કરતાં અવિચળ ધામ.	૯

ઉપદેશક નવ તત્ત્વના, તેણે નવ અંગ જિણુંદ;
પૂજે બહુવિધ રાગથી, કહે શુભ વીર મુણિદ. ૧૦

શ્રી દેવ સ્તુતિ.

માલિની.

સકળ કરમ વારી મોક્ષ માર્ગાધિકારી,
ત્રિભુવન ઉપગારી કેવળજ્ઞાન ધારી;
ભવિજન નિત સેવા દેવ એ ભક્તિભાવે,
મહા જ જિન ભજાંતા સર્વ સંપત્તિ આવે. ૧

જિનવર પદ સેવા સર્વ સંપત્તિદાયી,
નિશદ્દિન સુખદાયી કટપવદ્લી સહાયી;
નમિ વિનમિ લહીજે સર્વ વિદ્યા વડાઇ,
ઋષભ જિનહ સેવા સાધતાં તેહ પાઇ. ૨

શાર્દૂલવિકીરિત.

છે પ્રતિમા મનોહારિણી દુઃખહરી શ્રી વીર. જિણુંદની,
ભકતોને છે સર્વદા સુખકરી બાણે ખીલી ચંદની;
આ પ્રતિમાના ગુણ ભાવ ધરીને જે માણસો ગાય છે,
પામી સઘળાં સુખ તે જગતનાં મુક્તિભણી બાય છે.

કેવી રીતે વાંચવું ?

- ૧ આંખો ખેંચવી પડે એવા થોડા અજવાળામાં કદી વાંચવું નહિ.
- ૨ વાંચતી વખતે તમારું માથું હંમેશાં સીધું રાખવું.
- ૩ આ વાત કદી ભૂલતા નહિ કે તમારી આંખની કિંમત કોઈ પણ ચોપડી કરતાં વધારે છે અને તમારી આંખપરજ તમારા રક્ષણ તથા ક્ષેત્રનો મુખ્ય આધાર છે.
- ૪ વાંચતી વખતે તમારી ચોપડી આંખોથી સુમારે ચોદ ઇંચ દૂર રાખવી.
- ૫ વાંચતી વખતે કદી પણ પ્રમાણ તરફ મોંડો રાખવું નહિ, પરંતુ અજવાળું તમારી પાછલી ગાબુથી અથવા તો તમારા ડાબા ખભા તરફ થઈને પુસ્તક પર આવે એવી રીતે વાંચવાનું રાખવું.
- ૬ થોડી થોડી વારને અંતરે ચોપડીની બહાર જરા વાર જોતાં રહીને અથવા આંખો ખીલકુલ બંધ કરતાં રહીને તેને આરામ આપવો.
- ૭ ચોપડી ઉપર સૂર્યનાં કિરણ પડતાં હોય એવી રીતે કદી પણ વાંચવું નહિ.
- ૮ સ્વચ્છ પાણીથી સવારે અને સાંજે તમારી આંખો સાફ કરવી અને ઠંડું પાણી ખોખાવડે તેના પર ખૂબ છાંટવું.

